

УДК 37.035.35

Миколаєнко А.Є.

ВИКОРИСТАННЯ У ЗМІСТІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ПОНЯТТЯ "НАСТУПНІСТЬ"

У статті розглядається поняття "наступність" з погляду філософії і педагогіки та пошуки оптимальних форм організації процесу навчання молоді середнього шкільного віку для забезпечення наступності змісту трудового навчання. Наступність – необхідна умова забезпечення інтеграційного характеру, цілісності процесу і результатів трудового навчання, реалізації його змісту. Для успішного управління педагогічним процесом на основі наступності, педагогові важливо оволодіти педагогічною суттю наступності і знати шляхи її реалізації. В сучасних соціальних умовах реалізація наступності є цілеспрямованою роботою з усіх напрямків, що забезпечують усебічний розвиток особистості.

Ключові слова: наступність, педагогічна проблема, філософські та педагогічні дослідження, наступність змісту трудової підготовки, трудове навчання.

Постановка проблеми. Проблема змісту освіти серед багатьох педагогічних проблем стоїть як завжди на першому місці. Людству на будь-якому етапі розвитку доводилося розв'язувати питання: чому навчати підрастаюче покоління.

Зараз в сучасній Україні проходить процес реформування, становлення та реорганізація нової системи освіти.

Багатоаспектність проблеми наступності завжди була об'єктом філософських та педагогічних досліджень.

Отже, **метою статті** виступає розгляд поняття "наступність" у змісті трудового навчання дослідниками з точки зору філософії та педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду сутності й закономірностей наступності присвячені філософські дослідження Е.А. Баллера, В.В. Гриніна, Ф.Ю. Ізмаїлова, З.А. Мукашевої, А.Б. Ладигіної та ін.

Науковці, які зробили значний вклад у дослідженні: П.Р. Атутов, В.І. Бондар, С.У. Гончаренко, Г.Б. Гордійчук, І.Є. Гнатенко, Р.С. Гуревич, М.В. Дідовик, Н.С. Казьмірчук, М.Ю. Кадемія, Л.О. Калмикова, А.М. Кухта, А.В. Литвин, О.Г. Мороз, В.М. Мадзігон, Л.А. Порядченко, Н.Г. Ничкало, Б.Ф. Райський, П.М. Олійник, В.К. Сидоренко, С.О. Сисоєва, В.О. Сухомлинський, Д.О. Тхоржевський, М.Д. Ярмаченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття процесу розвитку не можливо усвідомити без понять зв'язку, взаємозалежності, взаємодії явищ. Найважливішою умовою розвитку всіх явищ дійсності є наступність цього процесу, під час якого наступні етапи не тільки включають в удосконаленому вигляді деякі елементи попередніх, але й зберігають їх позитивний зміст [12, с. 13-15].

Діалектична сутність наступності в розвитку явищ розкривається в законі заперечення заперечення: "Згідно діалектичного розуміння розвитку жоден його попередній етап не повторюється повністю на наступних етапах, хоч наступні етапи віддзеркалюють у суттєво зміненому вигляді деякі риси попередніх. Будь-який розвиток характеризує не періодичне повернення у вихідний пункт, як рух по колу, не повну відсутність чого-небудь спільного між наступними одна за одною стадіями, як рух по прямій, а таке породження нового, при якому в цьому новому є дещо, що відтворює попередні стадії, як рух по спіралі. Ці особливості розвитку виражає закон заперечення заперечення" [16, с.158].

З діалектичної точки зору докорінний аналіз наступності провів представник німецької класичної філософії Гегель. Наступність за Гегелем, – момент розвитку, суттєвий зв'язок під час становлення та переходу від однієї якості до іншої в процесі діалектичного заперечення [5].

Філософи визначають наступність як найважливіший необхідний прояв закону заперечення заперечення. Так, у філософському словнику підкреслюється, що "наступність – це об'єктивний необхідний зв'язок між новим та старим у процесі розвитку, одна з найбільш суттєвих особливостей закону заперечення заперечення..." [17, с. 380].

Цінним є визначення наступності, яке формулює Є.А. Баллер: "Наступність – це зв'язок між різними ступенями чи етапами розвитку як буття, так і пізнання, сутність якого наявна в збереженні тих чи інших елементів цілого чи окремих сторін його організації при зміні цілого як системи, тобто при переході його із одного стану в інший. Пов'язуючи теперішнє з минулим та майбутнім, наступність тим самим обумовлює стійкість цілого" [1, с. 7].

Виявленню філософського змісту поняття "наступність" та доведенню його категоріального характеру присвячене дисертаційне дослідження Г.Н. Ісаєнко. Автор підкреслює, що головною умовою дієвості наступності є наявність процесу розвитку, тому ті фактори, які сприяють його реалізації,

одночасно сприяють і наступності – об'єктивному зв'язку між елементами розвитку. В результаті досліджень Г.Н. Ісаєнко приходиться до висновку, що наступність – це "філософська категорія для визначення того, що відбувається при будь-якому розвитку процесу, що полягає в перенесенні видозмінених у залежності з новими умовами позитивних рис, сторін попередньої стадії об'єкту, що розвивається в його нову стадію та відмова від його реакційних та застарілих рис, сторін, які не відповідають новим умовам" [6, с. 5]. Це формулювання, на наш погляд, правильно визначає сутність наступності, так як автор під розвитком розуміє прогрес, наявність якого є необхідною умовою наступності.

На основі філософських визначень наступності можна стверджувати, що змістом цього поняття передбачене опертя на попередньо засвоєне з метою його подальшого розвитку та вдосконалення.

У педагогіці багато наукових досліджень присвячено проблемам наступності різних ступенів утворення. Однак на практиці в більшості випадків не визначається весь комплекс умов забезпечення цілісності освітнього процесу, і його ефективність залишається невисокою.

Я.А. Коменський кожне нове знання учнів розглядав як результат поетапного збільшення до наявного вже у свідомості знань: "Усі заняття повинні розташовуватися таким чином, щоб наступне завжди ґрунтувалося на попередньому, а попереднє зміцнювалося наступним... Наукові знання всього життя повинні бути так розподілені, щоб скласти одну енциклопедію, у якій усе повинно випливати з загального кореня і стояти на своєму власному місці" [7, с. 190].

У педагогіці вперше науково обґрунтував та дав визначення поняттю "наступність" професор Ш.І. Генелін. Він зазначає, що дотримання правил наступності в навчанні – це така опора на пройдене, таке використання й подальший розвиток знань та вмінь, навичок, за яких в учнів утворюються різноманітні зв'язки, розвиваються основні ідеї вивченого матеріалу, взаємодіють старі й нові знання, в результаті чого в дітей утворюється система міцних та глибоких знань, розширюються й поглиблюються знання, проходить осмислення пройденого на новому більш високому рівні [3].

Ш.І. Генелін виділяє характерні риси наступності, спільні для навчально-виховної роботи з усіх предметів: зв'язок попереднього з наступним, використання й подальший розвиток зв'язків, усвідомлення пройденого на більш високому рівні, перспективність навчання [4, с. 7-8].

А.І. Андріянчик, С.М. Годник, Ю.А. Кушів, В.Н. Ревтович визначають наступність як загальнопедагогічний принцип організації навчально-виховного процесу. Наступність найчастіше пов'язується з принципом систематичності і послідовності: послідовність визначає порядок, строге чергування ланок і етапів навчально-виховного процесу, а наступність передбачає внутрішні зв'язки етапів, характер реалізації послідовності. Сутність наступності полягає в "установленні зв'язку між минулим, сьогоденням і майбутнім у процесі безперервного одержання, розширення, поглиблення і розвитку знань і умінь на більш високій науково-практичній основі". Забезпечення наступності в безперервному утворенні сприяє внутрішній підготовці до переходу від одного ступеня особистісного розвитку до іншого [8, с. 86].

Основним принципом сучасної освіти є її безперервність. Концепція безперервної освіти представляє її як процес цілеспрямованого освоєння, що не припиняється, людиною соціокультурного досвіду. "Освіта через усе життя" – комплекс формальних і неформальних видів освіти, що дає можливість кожній людині на будь-якому етапі свого життя здобувати необхідні їй знання, уміння, навички.

Побудова системи безперервної трудової освіти пов'язана з багатьма проблемами. Глибокі політичні, соціально-економічні зміни, характерні для сучасного українського суспільства, зачіпають й освітню галузь. Соціальні трансформації сприяли зміні ціннісних установок освіти в суспільстві – сьогодні постійне відновлення знань стає основним фактором конкурентноздатності як окремої людини, так і держави в цілому. Розвиток змісту трудового навчання є обов'язковою умовою розвитку суспільства і держави [14, с. 6].

Однак становлення безперервної освіти зіштовхується з багатьма проблемами, зв'язаними з економічними труднощами, інертністю системи управління, не розробленістю методології. Так, незважаючи на численні теоретичні розробки, нереалізованим залишається забезпечення наступності дошкільного та шкільного трудового навчання.

Наступність – необхідна умова забезпечення інтегративного характеру, цілісності процесу і результатів трудового навчання, реалізації його змісту. Наступність – поняття діалектики. У великому енциклопедичному словнику дається наступне визначення її сутності: "наступність, зв'язок між явищами в процесі розвитку, коли нове, знімаючи старе, зберігає в собі деякі його елементи [2, с. 514]. Наступність є один із проявів діалектики заперечення заперечення і закону переходу кількісних змін у якісні. Наступність носить об'єктивний і загальний характер, виявляючись у природі, суспільстві і пізнанні. На принципі наступності засновані всі соціальні інститути навчання і виховання". Можна вважати вихідним при розгляданні педагогічної суті наступності, хоча у виховній та навчальній роботі вона має свої специфічні, а також значеннєві особливості в силу різноманітності й закономірностей педагогічного процесу.

Наступність навчання тісно взаємодіє з іншими дидактичними категоріями. У розробку засад принципів професійного навчання значний внесок зробили С.Я. Батишев, А.І. Беляєва, Н.І. Думченко, А.Є. Шильникова. Низкою вчених серед специфічних дидактичних принципів професійної школи визначені принципи професійної спрямованості (М.І. Махмутов, А.І. Власенков), політехнізму

(Ю.С. Тюнников), принцип наступності навчання (Р.С. Гуревич, А.А. Киверялг, Ю.А. Кустов), міжпредметних зв'язків (І.Я. Курамшин), єдності навчання і виховання (В.С. Безрукова), проблемності (М.І. Махмутов), мотивації учіння і праці (О.С. Гребенюк), індивідуалізації і диференціації навчання (А.А. Кирсанов).

Відповідно до вимог принципу систематичності й послідовності знання, вміння і навички повинні формуватись у визначеному порядку, коли елемент навчального матеріалу логічно пов'язується з іншими, наступні опираються на попередні, готують до засвоєння нового. Під час формування професійних ЗУН важливе значення має взаємозв'язок принципів систематичності й послідовності та наступності навчання, адже вивчення фахових дисциплін немислиме без опори на вміння й навички, здобуті в процесі загальноосвітньої підготовки. Тут добре виявляються наступні міжпредметні й міжциклові зв'язки: загальноосвітні предмети – загальнонаукові; загальнонаукові – спеціальні; спеціальні – практична діяльність. Реалізація таких наступних зв'язків у процесі професійної підготовки відбувається поетапно: навчання у лабораторіях і майстернях навчальних закладів; практичне пропедевтичне навчання й виробнича практика [18, с. 40-41].

Для успішного управління педагогічним процесом на основі наступності педагогу важливо оволодіти педагогічною суттю наступності та знати шляхи її реалізації, за головне детально зупинитися на визначенні даного поняття в цьому аспекті.

На думку А.П. Сманцера, "будь-яке явище має розглядатися в його основних трьох проекціях: минулого, теперішнього та майбутнього" [15, с. 38], однак наступність необхідно розглядати як безперервний перехід кількісних змін у якісні. Тобто, дослідник вважає, що наступність, як складне багаторівневе системне утворення, створює динамічну рівновагу в педагогічному процесі.

У дослідженні Р.Т. Овезова наступність розглядається як інтегративна відповідність системи нероздільної освіти, що забезпечує досягнення поступальності, взаємозалежності, взаємодоповненості процесу морального розвитку учнів у молодшому, середньому та старшому шкільному віці [10, с. 2].

Цікавою, на наш погляд, та подібною до думки А.П. Сманцера є й думка А.М. Кухти, який досліджував стан проблеми наступності в навчанні та організації школи. Він вважав, що наступність у навчальному процесі повинна забезпечувати перехід від минулого через сучасність до майбутнього в процесі якого забезпечуватиметься органічний зв'язок між цими трьома етапами навчання і одночасно готуватиметься здійснення майбутніх зв'язків [9].

Отже, розглядаючи сутність поняття "наступність" встановлено, що основними характерними рисами наступності більшість дослідників вважають: безперервність, поступовість, поетапність, поступальність процесу розвитку, логічний перехід від минулого через сучасність до майбутнього. У педагогіці поняття "наступність" визначається як "опертя на пройдене", коли відбувається подальший розвиток знань, умінь і навичок, за яких у дітей виформовуються різноманітні зв'язки, розвиваються основні ідеї з матеріалу, що вивчається, взаємодіють старі й нові знання. У результаті цього утворюється система міцних, глибоких знань, відбувається усвідомлення вивченого на новому, більш високому рівні [13].

Враховуючи всі зазначені визначення поняття "наступність" вважаємо за необхідне прослідкувати, які підходи пропонуються сучасною наукою для оптимальної реалізації наступності в навчально-виховному процесі учнів середньої школи та старшої школи. Сучасна якість освіти зв'язана з досягненням цілей розвитку і формування цивільних, побутових і професійних компетенцій особистості. Досягнення сучасної якості освіти можливо при зміні пріоритетів в освіті – із засвоєння готових знань на самостійну пізнавальну діяльність учня, з урахуванням його особливостей і можливостей. Організація активного процесу трудового навчання, самостійної пізнавальної діяльності учнів у навчальному процесі сприяє формуванню пізнавальної самостійності.

Оновлення Базового навчального плану у зв'язку з перезатвердженням державних стандартів не повинно збільшувати тижневе і річне навчальне навантаження на учнів. Введення нових предметів до інваріантної частини типових навчальних планів можливе за рішенням Колегії Міністерства освіти і науки на підставі результатів завершеної експериментальної апробації навчальної програми і навчально-методичного комплексу для учнів і вчителів.

Коефіцієнт корисної дії від ефективного застосування трудового навчання, вважає О. Гужаловський, залежить від вікових, статевих особливостей контингенту школярів, рівня фізичного стану, зумовлений адекватністю застосованої програми з тренування психофізіологічних властивостей, що визначається спрямованістю, обсягом, інтенсивністю навантаження, періодичністю занять з праці, регулярністю та загальним часом їх виконання. Удосконалення цього, на думку вченого, буде проходити ефективно, якщо будуть збігатися розвиваючі заходи впливу вчителів із дозріванням морфофункціональних структур мозку, тобто з "сенситивними" періодами розвитку тієї чи іншої важливої якості для оволодіння навичками корисної праці [11, с. 93].

Диференціювання навантажень під час розвиваючих занять з трудового навчання відповідно до вікових, статевих та патологічно зумовлених особливостей розвитку особистості кожного учня (наприклад, зменшення інтенсивності навантажень для збудливих дітей) мають забезпечити оптимальний розвивальний вплив на учнів із різним рівнем рухової підготовленості, різною структурою та глибиною розумового розвитку.

Розвиток професійно важливих якостей учнів повинні здійснюватися на всіх заняттях, передбачених шкільним навчанням. Особливо це стосується трудового навчання, фізичного виховання, ритміки, малювання, математики, креслення та ін.

Висновки. Таким чином, у сучасних соціальних умовах реалізація наступності як цілеспрямованої роботи з усіх напрямків, що забезпечують усебічний розвиток особистості, сприяє більш повному розкриттю потенціалу учнів, можливості вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії і, в остаточному підсумку, сприяє їхньої професійної орієнтації.

Дана проблема до кінця не досліджена науковцями, а тому цю проблему актуально розглядати на даний час.

Використані джерела

1. Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры / Э.А. Баллер – М.: Наука, 1969. – 294 с.
2. Большая Советская Энциклопедия. – 3-е изд. Т. 20. – М., Сов. энциклопедия, 1975. – С. 514 – 515.
3. Ганелин Ж.И. Дидактический принцип сознательности / Ж.И. Ганелин. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 224 с.
4. Ганелин Ж.И. Педагогические основы преемственности учебно-воспитательной работы в 4-5 классах / Ж.И. Ганелин // Известия АПН РСФСР. – М., 1955. – Выпуск 72. – С. 5-21.
5. Гегель Г.В. Наука логики / [Пер. Б.Г. Столпнера], под ред. М.Б. Митина. – М.: Гос. соц. – эконом. изд-во, 1937. – 715 с.
6. Исаенко Г.Н. Роль исторической преемственности в развитии науки / Г.Н. Исаенко. – М.: "Знание", 1969. – 24 с.
7. Климов С.А. Психология професійного самовизначення / С.А. Климов. – М., 1986.
8. Коменський Я.А. Велика дидактика. Обрані педагогічні твори / Я.А. Коменський. – М., 1995.
9. Кухта А.М. Шляхи забезпечення наступності в організації навчальної роботи в школі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. / А.М. Кухта. – К. 1969. – 28 с.
10. Овезов Р.Т. Преемственность в нравственном воспитании учащихся средней школы: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. / Р.Т. Овезов. – М., 1990. – 19 с.
11. Охитина Л.Т. Педагогические основы урока труда. / Л.Т. Охитина. – М., 1987.
12. Порядченко Л.А. Наступність у навчанні опису дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: дис. ... канд. пед. наук. / Л.А. Порядченко. – П.-Хм., 2007. – 284 с.
13. Преемственность в формировании основ социальной активности на рубеже дошкольного и младшего школьного возраста. – М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1988. – 154 с.
14. Пряжников Н.С. Професійне й особистісне самовизначення / Н.С. Пряжников – М., 1996.
15. Сманцер А.П. Педагогические основы преемственности в обучении школьников и студентов: теория и практика / А.П. Сманцер. – Минск: ИПК образования. – 1995. – 288 с.
16. Философия. Основные идеи и принципы: Попул. очерк / А.И. Ракилов, В.М. Богуславский, В.Е. Чертыхин, Г.И. Эзрин. – М.: Политиздат, 1985. – 368 с.
17. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
18. Цвілик С.Д. Наступність у змісті природничо-математичної та спеціальної підготовки вчителя трудового навчання у вищих педагогічних закладах освіти : Дис... к-та пед. наук. / С.Д. Цвілик. – В., 2005. – 232 с.

Mikolaenko A.

THE USE IN MAINTENANCE OF LABOUR STUDIES OF CONCEPT "FOLLOWING"

In the article a concept is examined "following" from point of philosophy and pedagogics and searches of optimum forms of organization of process of studies of young people of middle school ages for providing of the following of maintenance of labour studies. Following – the condition of providing of integration character, integrity of process and results of labour studies, realization of his maintenance is needed. On the basis of philosophical determinations of the following an author asserts that maintenance of this concept is foresee reliance on preliminary mastered with the purpose of his subsequent development and perfection. For successful pedagogical process control on the basis of the following, it is important to lay hands on a teacher pedagogical essence of the following and know the ways of its realization. In modern social terms realization of the following is purposeful work from all directions which provide comprehensive development of personality.

Key words: following, pedagogical problem, philosophical and pedagogical researches, following of maintenance of labour preparation, labour studies.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2015